

Горбунова В.В. До проблеми методологічних засад експерименту в психології // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах, том 1. – С.383-386.

ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЕКСПЕРИМЕНТУ В ПСИХОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Один із базових психологічних методів – експеримент – поступово повертається до арсеналу дослідників. В свій час експеримент витіснили описові методи: тести, опитувальники, в кращому випадку, спостереження; сьогодні – експериментальна психологія входить до переліку дисциплін, передбачених державними вимогами до стандартів освіти в Україні. У вузи повертається практика планувати та проводити експерименти. Нагадаємо, що ще Г.І. Челпанов запровадив обов’язковий експериментальний практикум для студентів психологічного семінарію. Протягом чотирьох років навчання студенти-практиканти знайомились із теорією експерименту, пробували себе у ролі учасників, повторювали класичні дослідження та планували і проводили власні експерименти. Г.І. Челпанов наголошував, що студент обов’язково має спробувати себе у трьох ролях, по-черзі бути “експериментатором, досліджуваним і протоколістом” [4].

Справді, володіння нормативами експериментального методу свідчить про фаховий рівень психолога, ставить його на щабель вище за тих колег, чий інструментарій обмежується психодіагностикою. На відміну від інших методів, експеримент, дає можливість встановлення причинно-наслідкових зв’язків. Результати таких досліджень дозволяють формулювати висновки про те, які саме механізми лежать в основі психологічних феноменів, спричиняють їх виникнення та впливають на розвиток.

Повернення до експерименту вимагає детального перегляду базових вимог до теорії та практики дослідницької роботи психолога, систематизації методологічних засад.

Мета дослідження. Мета, що переслідується у статті – це покрокова систематизація методологічних засад експерименту в психології, опис тих

базових вимог, без яких неможливо отримати валідні висновки та назвати метод об'єктивним.

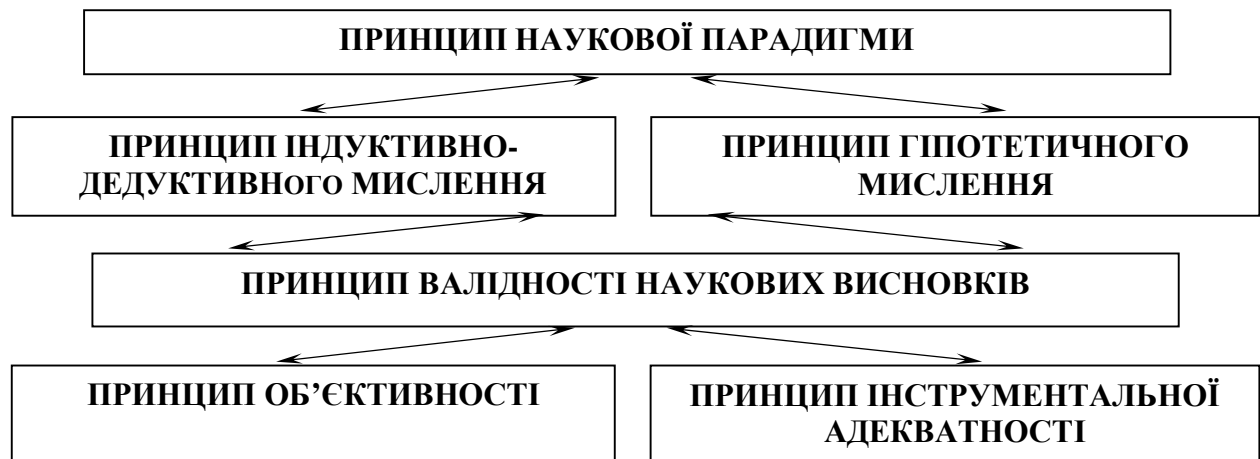
Методологічні засади експерименту в психології. Предметне коло експериментальної психології постійно знаходиться у розвитку та уточненні. Спочатку до нього належали психодіагностичні розробки та інтроспективні методи (метод експериментальної інтроспекції за В. Вунтдом), психоаналітичні асоціативні методи (метод вільних асоціацій за З. Фрейдом, асоціативний експеримент за К. Юнгом) та біхевіористичний експеримент (поведінковий експеримент за Дж. Уотсоном). Поступово розуміння експериментального методу було звужене до спеціально організованої діяльності психолога-дослідника з перевірки наукових гіпотез каузального характеру. Психологічний експеримент стали відрізняти від спостереження,

С. 383

тестування, кореляційного дослідження, біографічного та інших методів за такими критеріями: наявність цілеспрямованого експериментального впливу, контроль впливу та реєстрація його результатів. Специфіка методу та власне особливості побудови експериментального дослідження призвели до формулювання цілої низки методологічних принципів, основними з яких є такі: орієнтація на базову наукову парадигму, індуктивно-дедуктивне мислення, гіпотетичне мислення, валідність наукових висновків, об'єктивність дослідження та його інструментальна адекватність.

Усі означені вимоги тісно пов'язані між собою і можуть розглядатися лише у комплексі як методологічні засади планування та побудови психологічних експериментів (мал. 1.).

Рис. 1. Система методологічних засад психологічного експерименту

Початок дослідження передбачає теоретичний аналіз предметного поля, на цьому етапі дослідник визначається із філософсько-теоретичною основою експерименту. Дослідницька парадигма задає напрям мислення, визначає структуру та зміст гіпотез. Від вихідних теоретичних положень та точності формулювання гіпотез залежить первинна валідність експерименту, яка в свою чергу підтримується об'єктивністю позиції дослідника та адекватними процедурами планування і проведення експерименту.

Принцип наукової парадигми

Поняття “парадигма” було введено у методологію науки Т. Куном. Історик науки, Т. Кун, обґрунтовує необхідність наукової парадигми – моделі організації дослідження як способу побудови теорії, її практичного застосування та інструментальних засобів. Автор вважає, що історія розвитку науки – це зміна парадигм. Т.В. Корнілова зазначає, що кожне експериментальне дослідження має відбуватися у межах певної парадигми як теоретично так і експериментально. Однак парадигма не є догмою. Якщо психічна реальність є більш складною за ті теоретико-емпіричні рамки, які передбачає дослідницька модель – вчений має змінити ці рамки, пристосувати до досліджуваного явища, а не навпаки: “... організація реальних форм пізнавальної діяльності при перевірці наукових гіпотез включає і орієнтацію дослідника на парадигми, які вже склалися, і можливість виходу за їх межі ...” [1; 13]

Принцип наукової парадигми полягає в тому, що при розробці та

плануванні психологічних експериментів, дослідник, в першу чергу, має

С. 384

орієнтуватися на ті форми та способи організації наукового знання, які є провідними на сьогодні, враховуючи при цьому їх адекватність досліджуваному явищу.

Принцип індуктивно-дедуктивного мислення

Формулюванню експериментальної гіпотези передуює процес індуктивно-дедуктивного мислення. Як правило, на основі інформації, отриманої в наслідок спостереження або іншим шляхом, дослідник формулює індуктивний висновок (теоретичну гіпотезу) – висновок, який містить більше інформації, ніж вихідні положення, на яких він базується.

Припустимо, ми спостерігали за дітьми і помітили, що вони грають у більш жорстокі ігри після перегляду телепередач зі стріляниною. Ці і, можливо, інші спостереження спонукають нас сформулювати індуктивний висновок: чим більше сцен насильства спостерігають діти, агресивніше вони поведуться. Зрозуміло, що така наша теоретична побудова є більш абстрактною ніж спостереження.

Висновок, отриманий індуктивним шляхом, може бути як підтверджено, так і спростовано. Для того, щоб його перевірити, ми маємо оформити його у вигляді дослідницького прогнозу (експериментальної гіпотези). Логічний процес, за допомогою якого ми формулюємо експериментальні гіпотези – дедукція. Дедуктивне мислення – це логічний процес, у якому висновок містить не більше інформації, ніж вихідні положення, на яких він базується.

За допомогою дедукції ми можемо стверджувати, що чим більше сцен насильства спостерігають діти, тим агресивніше вони стають, і що перегляд бойовиків має призвести до більш агресивної поведінки дітей.

Отже, на початку експерименту ми формулюємо індуктивний висновок про особливості каузального зв'язку між явищами, для перевірки якого дедуктивним шляхом висуваємо експериментальну гіпотезу.

Принцип гіпотетичного мислення

Базовим принципом експериментальної психології є принцип гіпотетичного мислення. Гіпотеза – основа дослідження. В гіпотезі концентровані відповіді на два найважливіших дослідницьких питання: “що досліджувати?” і “як досліджувати?” К. Тімірязєв вважав, що гіпотеза є однією із необхідних форм теоретичного мислення, логічним прийомом наукового дослідження, завдяки якому відбувається відкриття нового у науці. Плануючи експеримент, дослідник обов’язково висуває гіпотезу, навіть якщо сформулювати її важко – вона все одно міститься у прихованому вигляді.

Обов’язковим етапом експериментального дослідження є висунення гіпотез – наукових припущень про особливості причинно-наслідкового зв’язку між явищами.

Принцип валідності наукового висновку

Експеримент та його висновки лише тоді представляють наукову цінність, коли вони валідні – внутрішньо несуперечливі, правильні та дають можливість узагальнення. Валідність експерименту забезпечується його адекватним плануванням та інтерпретацією результатів. Д. Кемпбелл виділяє чотири основні ознаки внутрішньо валідного експерименту: “Хороший експеримент (а) має чітку часову послідовність (*між впливом та наслідком*¹); (б) достатньо чутливий і дієвий для того, щоб показати, що можливі причина і ефект взаємопов’язані (коваріантні); (в) виключає можливість впливу третіх змінних, якими можна було б пояснити зв’язок між

C. 385

причиною і ефектом; а також (г) виключає альтернативні гіпотези про конструкти задіяні у цьому зв’язку” [2; 43]. Окремо автор наголошує на ще одній важливій ознаці валідності експерименту: “Питання про можливість узагальнення результатів для різних періодів часу, різних умов і груп ми розглядаємо як питання про зовнішню валідність...” [2; 43].

Принцип об’єктивності

---

¹ курсив мій

Принцип об'єктивності є методологічною основою будь-якого дослідження, однак у дослідженні експериментальному він набуває більшої ваги. Саме експеримент як ніякий інший метод страждає від суб'єктивності дослідника, яка має місце на всіх етапах. На етапі формулювання проблеми та висунення гіпотез дослідник виходить із власних міркувань, часто особистісно значимих, які можуть спотворювати психічну реальність і тоді помилка буде в самій основі експерименту. При виборі плану, дослідник знову ж таки може керуватися не логікою наукового знання, а тим, що йому здається очевидним, тим самим спотворюючи майбутні результати. Те саме стосується і етапів збору та обробки експериментальних даних. Об'єктивність полягає у тому, що при плануванні та проведенні психологічного експерименту ми маємо орієнтуватися на визначені наукові норми, не економити зусиль на виборі експериментальних планів та використовувати суворі методи експериментального контролю.

Принцип інструментальної адекватності

Провідні дослідники, в числі яких Б.Ф. Ломов, В.Ф. Венда та Ю.М. Забродін пишуть про те, що експеримент сам по собі – є втручанням у реальність, формою її управління [3]. Експериментуючи, ми вносимо певні зміни у досліджуване явище реєструємо наслідки таких змін. Саме тому метод дослідження психічної реальності має бути чітко вивіреном, деонтологічно відповідним та таким, що відповідає потребам дослідження, не спотворює об'єкт дослідження та не впливає на результати дослідження. Експериментальний метод як ніякий інший є ризикованим у сенсі правильності побудови, етичності проведення та об'єктивності висновків.

Висновки

Проблема методологічних засад експериментальних психологічних досліджень актуалізована в зв'язку з розширенням практики експерименту. Викладені принципи потребують уваги у сенсі подальшої розробки та уточнення. Авторка буде вдячна науковій громаді за конструктивну критику та пропозиції щодо подальшої систематизації методологічних засад

експерименту в психології.

1. Корнилова Т.В. *Экспериментальна психология: Теория и методы: учебник для вузов.* – М.: Аспект Пресс, 2002. – 381 с.
2. Кэмпбелл Д. *Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях.* – СПб: Социально-психологический центр, 1996. – 391 с.
3. Ломов Б.Ф., Венда В.Ф., Забродин Ю.М. *Методологические проблемы организации инженерно-психологического эксперимента / Психологические проблемы взаимной адаптации человека и машины в системах управления.* – М.: Наука, 1980. – С. 25-30.
4. Челпанов Г.И. *Экспериментальный метод в психологии / Новые идеи в философии.* – Спб.: Образование, 1913. – С. 31-37.